

A historical map of Arad, Romania, showing the Tisza river (Fluvius Tarsus) and various districts. The map is drawn in a traditional style with buildings, streets, and a grid. The river flows from the top left towards the bottom right. The word 'ARAD' is written vertically in large letters across the center of the river. Other labels include 'Via Pestska', 'Via Exercita', 'Pars', 'Via Vila', and 'Fluvius Tarsus'. There are also various numbers and letters scattered across the map, such as 'D.', 'J2', '6', '4', '8', '9', 'A', 'B', 'a', 'b', 'c', 'd', 'e', 'f', 'g', 'h', 'i', 'j', 'k', 'l', 'm', 'n', 'o', 'p', 'q', 'r', 's', 't', 'u', 'v', 'w', 'x', 'y', 'z'.

Complexul Muzeal Arad

ZIRIDAVA

STUDIA HISTORICA

XXVII

2022

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
STUDIA HISTORICA
XXVII

Editura MEGA
Cluj-Napoca, 2022

**Proiect editorial coordonat de Complexul Muzeal Arad
și susținut financiar de Consiliul Județean Arad**

Consiliul de redacție:

Redactori: SORIN OVIDIU BULBOACĂ, FELICIA ANETA OARCEA

Secretari de redacție: IOAN PAUL COLTA, ADRIANA PANTAZI, ANIKÓ WITMAN

Consiliul științific:

JOSEF WOLF, Institutul pentru Istoria și Geografia Regională a Șvabilor Dunăreni, Tübingen, Germania; OVIDIU PECICAN, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; MIRCEA MĂRAN, Școala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț, Serbia; ANDREEA EMBER, Centre des Monuments Nationaux, France; EUSEBIU NARAI, Universitatea de Vest Timișoara; CAMIL PETRESCU, Universitatea de Vest Timișoara; ANDREI FLORIN SORA, Universitatea din București, Societatea de Științe Istorice din România; LAURENȚIU ȘTEFAN SZEMKOVICS, Arhivele Naționale Istorice Centrale, București; CORNELIU PĂDUREAN, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad; ANDREI ANDÓ, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad; MARIUS IOAN GREG, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad; DORU SINACI, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad; DUMITRU TOMONI, Societatea de Științe Istorice din România.

*In Romania, the periodical can be obtained through subscription or exchange,
sent as post shipment, from Museum Arad, Arad, Piata G. Enescu 1, 310131, Romania.
Tel. 0040-257-281847.*

ZIRIDAVA. STUDIA HISTORICA

Any correspondence will be sent to the editor:

MUSEUM ARAD

Piata George Enescu 1, 310131 Arad, RO

e-mail: office@museumarad.ro

The content of the papers totally involve the responsibility of the authors.

Persoane de contact:

Dr. Sorin Ovidiu Bulboacă: sorin_bulboaca@yahoo.com

Dr. Felicia Aneta Oarcea: felly_oarcea@yahoo.com

Dr. Ioan Paul Colta: ioanpaul.colta@gmail.com

ISSN 1224-7316

Copertă: CĂLIN MAN

Tehnoredactare: IOAN DOREL RADU

Editura Mega | www.edituramega.ro

e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

- 9 **FELICIA ANETA OARCEA, IOAN PAUL COLTA**
În loc de prefață
In memoriam Onisim Colta (1952–2022)
- 41 **SORIN BULBOACĂ**
Canonici la Capitlul Orod (Arad) în secolele XII–XIV
Canonical in the Chapter of Orod (Arad) in the 12th–14th centuries
- 53 **OVIDIU PECICAN**
A doua versiune a Cronicii din vremea lui Matei Basarab (1640–1646)
The second version of the Chronicle conveyed in the Matei Basarab time (1640–1646)
- 61 **SORIN MITU**
Români și maghiari în Transilvania medievală: raporturi imagologice,
conviețuire etnică și conflicte sociale
*Romanians and Hungarians in medieval Transylvania: imagological relations,
ethnic coexistence and social conflicts*
- 87 **ANDREEA EMBER**
Les espaces cachés de Château de Maisons
The hidden areas of the Castle of Maisons
- 115 **ELENA RODICA COLTA**
Breslele arădene. Rânduiești imperiale și mod de viață
Guilds of Arad. Imperial ordinances and a way of life
- 121 **CAMIL PETRESCU**
Aspecte din presa românească bănățeană până la Marea Unire
Aspects of Romanian written media from Banat before the Great Unification

- 135 **ELENA RODICA COLTA**
Colecționari de cărți vechi din bibliotecile arădene
Collectors of old books from Arad's libraries
- 147 **MARIAN GHEORGHE**
Comportamentul nupțial al luteranilor din orașul Arad (mijlocul secolului al XIX-lea – începutul veacului XX)
The Nuptial behavior of the Lutherans in the city of Arad (mid 19th century – early 20th century)
- 165 **MIRCEA MĂRAN**
Noi contribuții la biografia scriitorilor din familia Tințariu
New contributions to the biography of writers from the Tințariu family
- 175 **FELICIA ANETA OARCEA**
Profesorul-preot Nicolae Mihulin (1878–1941). Repere biografice
The professor-priest Nicolae Mihulin (1878–1941). Biographic references
- 185 **CRISTINA GUDIN**
Considerații privind învățământul românesc în anii Primului Război Mondial
Considerations regarding Romanian education during the First World War
- 199 **IOAN BOLOVAN, SORINA PAULA BOLOVAN**
Communication et diplomatie dans la tournée du général Berthelot en Transylvanie (1918–1919)
Communication and diplomacy in general Berthelot's Transylvanian tour (1918–1919)
- 211 **IONELA SIMONA MIRCEA**
Liceul „Mihai Viteazul” – primul liceu românesc de stat din Transilvania
“Mihai Viteazul” High School – the first Romanian state high school in Transylvania
- 231 **MARIN POP**
Din activitatea organizației Partidului Național Român din județul Arad în perioada 1920–1922
From the activity of the organization of the Romanian National Party from Arad county during 1920–1922
- 249 **LAURENȚIU-ȘTEFAN SZEMKOVICS**
Ordinul „Steaua României” conferit șefului contabilității Consistoriului Arad (1923)
The “Star of Romania” Order conferre on the head of accounting of the Consistory of Arad (1923)

- 259 **EUSEBIU NARAI**
Percepția cotidianului bănățean *Vestul* asupra relațiilor româno-franceze în luna aprilie 1931
The perception of the Banat daily Vestul (The West) on the Romanian-French relations in April 1931
- 275 **CLAUDIU SERGIU CĂLIN, MARIUS OANȚĂ**
Procesul intentat celor trei episcopi catolici acuzați de „spionaj în favoarea Vaticanului”: Augustin Pacha, Adalbert Boros și Joseph Schubert
The lawsuit filed against the three Catholic bishops accused of „spying for the Vatican”: Augustin Pacha, Adalbert Boros and Joseph Schubert
- 297 **ALEXANDRU ȘTEFAN**
RECENZIE – Sigiliile și practicile sigilare ale locurilor de adevărire din Transilvania și comitatele învecinate în secolele XIII–XIV
- 299 **MARIUS OANȚĂ**
RECENZIE – Arhiepiscopia Romano-Catolică de București (1948–1964). Structuri ecleziastice centrale

Colecționari de cărți vechi din bibliotecile arădene

Collectors of old books from Arad's libraries

ELENA RODICA COLTA*

Abstract.The libraries of Arad, some formed in the 18th century and others in the second half of the 19th century have included, through donations and acquisitions, several private libraries from Central Europe and Arad. The attempt to restore the old funds, which implicitly indicates the circulation of heritage values from west to east, was made on the basis of their ex libris entries.

Keywords: Arad, collectors, old books, libraries, book collections.

Dorința de a deține diverse cărți, care începe să se manifeste din secolul al XVIII-lea și în județul Arad explică apariția primelor biblioteci mănăstirești, parohiale și particulare în zonă. Din mulțimea de cărți procurate, un grup aparte îl constituie cărțile vechi, cele mai multe latine, pentru care colecționarii au manifestat, cum vom vedea, o anumită apetență, deși procurarea lor nu a avut, în multe cazuri, ca scop lectura cât teaurizarea, colecțiile de familie, la modă, fiind personalizate printr-un ex libris.

Tendința de teaurizare a fost valabilă în cazul tuturor bibliotecilor, inclusiv a celor deținute de diverse culte.

Fonduri bisericesti catolice

Biblioteci parohiale

Parohiile catolice, precum cea din Arad, Ineu, Șiria¹ au avut propriile lor cărți vechi, cumpărate în timp de diferiți preoți. Biblioteca din Ineu deține,

* Dr., etnolog, antropolog, Centrul Cultural Județean Arad, rodica.colta@gmail.com.

¹ În perioada comunistă, o parte din cărțile vechi de la parohia catolică din Arad au fost transferate la Biblioteca Județeană Arad iar cele de la Șiria la Complexul Muzeal Arad.

în 1979, 170 de cărți din secolele XVII–XVIII, între care un *Conceptum moralis* (Lovanii/Leuven, 1645). Printre cărțile parohiei au rămas, în timp, și unele personale ale preoților. Un exemplu în acest sens este cel al protoprezbiterului Terentie Racz din Ineu, care, în perioada 1850–1853 deținea un exemplar din *Archetypi Homiliarum* (Tiguri, Apud Johannem Wolphium, 1602) și un volum de *Conciones* (Franekere², Typis Idzardi Alberti, 1643), după cum ne indică ex libris-ul său manuscris³.

La fel, în inventarul parohiei catolice din Țiriac am identificat 7 cărți conținând *Commentarii* făcute de Cornelius a Lapide⁴ pe marginea unor texte religioase, toate apărute la Anvers, în anii 1627, 1693, 1694, 1695, 1697, 1698.

Biblioteca mănăstirii franciscanilor conventuali din Arad

O cu totul altă dimensiune au avut bibliotecile mănăstirești, care au funcționat pe durată lungă.

Astfel, fără a colecționa, biblioteca mănăstirii din Arad, înființată în anul 1702, a fost o importantă colectoare de carte, ajungând, la începutul secolului XX, să dețină 3400 de volume, depozitate în 2 săli, la parterul mănăstirii⁵.

Între aceste cărți vechi, găsim și câteva „falsuri” adică lucrări scrise de autori interziși sau abordând subiecte despre care nu se putea vorbi în epocă, care au fost tipărite la Pierre Marteau, o tipografie fictivă. Menționăm în acest sens volumul *Histoire de Charles IX*, (A Cologne, chez Pierre Marteau, 1684).

Creșterea fondului de carte nu s-a datorat doar achizițiilor făcute de bibliotecari, numeroase volume ajungând în biblioteca arădeană, pe principiul franciscan „ad usum⁶”, de la alte convente, sau prin donații de la diferite Școli iezuite ale Societății Iesus.

Conform ex libris-ului manuscris, multe exemplare ajunse la Arad aparțineau, în anii 1714, 1811–1812, Conventului din Canta⁷. Între acestea menționăm *Novissima polyanthea, in libros XX dispertita* (Frankfurt am Main, tipografia Lazarus Zetner, 1613), scrisă de Domenico Nani Mirabelli, *Commentaria in omnes*

² Franeker, Olanda.

³ „Ex libris Terentii Racz, Protopresbiteri Boros Jenoensis”.

⁴ Cornelis Cornelissen van den Staen (1567–1637).

⁵ Ea a fost organizată pe XVI secțiuni: predici în limba maghiară (I), predici în limba latină (II), teologie (III–V), istorie și geografie (VI–VII), predici în limba germană (VIII–IX), pastorație teoretică și practică (X), drept (XI), manuale (XII–XIII), diverse (XIV), registre (XV), scrisori oficiale (XVI); Vezi: *** , *Momente din istoria lecturii publice în municipiul și județul Arad*, Editura Pudique, Arad, 2006, p. 19.

⁶ Datorită jurământului de pauperitate al franciscanilor, chiar dacă găsim pe cărți ex librisuri temporare, mai mult ca să se vadă că au fost citite, ele erau doar „în folosință”.

⁷ Ar putea fi vorba despre localitatea Canzo din Italia. Vezi: Sidonia Puiu Fărcaș, *Index locorum*, Cluj-Napoca, 1984, p. 53.

Epistolas Apostolorum, Pauli, Petri, Judae, Iohannis, (Antverpiae, Martinum Nutium, 1627) de Cornelius Cornelius à Lapide (1567–1637), *Dioptra Kempensis qua Thomas a Kempis* (Ingoldstadii, 1650) de Georg Heser, *Opuscula quator* (Coloniae Agrippinae, Sumptibus Petri Henningij, 1629) de Antoine de Gaudier (1572–1622), un iezuit ascet, *Medulla Theologiae moralis* (f. l., typis Theodori Raesfeldt, 1661) de teologul Hermann Busenbaum (1600–1668), *Selectae P. P. Soc. Jesu, Tragoedie Pars II* (Antverpiae, Joa. Knobbarus, 1634)⁸, volumele II-III din *Vitae sive res gestae sanctorum* (Coloniae Agrippinae, sumptibus Bernardi Gualtheri, 1602, 1603) de Zacharia Lippeloo (1566–1599), *Theatrum orbis terrarium sive Atlas Novus* (Amsterdam, Johannes and Cornelius Blaeu, 1640), cu hărți cartografiate de Johannes Blaeu, *Opera omnia* (Fracofurti ad Moenum, impensis Joannis Baptistae Schonwetteri, typis Matthaei Kempfferi, 1665) de Fracisc Bacon.

Alte volume, precum *Biblia Sacra Vulgata* (Antverpiae, ex officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1603) sau *Bartholomaeus Mastrii de Meldula, Bonaventura Belluti, Tomus Tertius continens disputationes ad mentem Scoti in Aristotelis Stagiritae* (Venetii, 1688) au venit de la „venerabila” mănăstire franciscană din Eperjes (Prešov), volumul *Moralis Encyclopaedia id est scientiarum chorus expendens* (Paris, apud Joannem Jost, 1641) de la Colegiul din Casovia, cartea *Conciones morales in omnia festa sanctorum* (Solisbaci⁹, Sumpt. Joannis Leonhardi Buggelii, 1698) de Sebastian Henricus, de la Rezidența franciscană din Miskolc.

În sfârșit, cărți provin și din câteva biblioteci iezuite. Astfel, de la Colegiul Societății Isus din Târnavia provenea o cărticică de buzunar, *Progymnasmatum latinitatis* (Monachii¹⁰, 1620), scrisă de iezuitul Iacob Sirmond. La fel, de la Colegiul Societății Isus din Bratislava a ajuns la conventualii din Arad, o *Syntagma iuris universi* (Francofurti, 1611) de Petrus Gregorius Tholosanus iar de la Colegiul din Košice, unde se găsea în anul 1678, provine *Questiones disputandae de angelis* (Romae, 1659) de Martino de Esparza Artieda și o *Moralis Encyclopaedia id est scientiarum chorus expendens* (Paris, apud Joannem Jost, 1641).

La multe din exemplare nu le cunoaștem însă proveniența, singurul ex libris manuscris fiind cel al Conventului arădean¹¹.

Bibliotecile private

Biblioteci străine

Multe biblioteci private, care au funcționat în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în diverse țări precum Germania, Austria, Slovacia, au ajuns ulterior în părțile arădene prin diverse achiziții făcute de colecționarii de aici.

⁸ Se referă la drama suferită de ordinul din Olanda.

⁹ Sulzbach, Germania.

¹⁰ München.

¹¹ „Conventus Aradiensis O.M.C. Bibliotheca”.

Adeseori volumele acestor biblioteci nu prezintă însemne de proprietate, fiind vărsate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în marele fond de carte al Societății Culturale Kölcsey, care v-a pune bazele primei biblioteci publice din Arad.

Un cumpărător prestigios de la începutul secolului al XVII-lea a fost Hans Heinrich von Nostitz (1592–1657), care își confecționase în anul 1601 un ex libris – blazon auriu.

Dintre cărțile sale menționăm *Artificium Aristotelico* (Lullio-Rameum, Bregae¹², 1615) de Conrad Berg și Johann von Nostitz.

În același veac și-a alcătuit biblioteca și Johann Büntinger, care deținea în 1692 cartea *Areopagus sive de senatu aeropagitico liber singularis* (Lugduni Batavorum¹³, Apud Godefridum Basson, 1624) de Ioannes Meursius.

Istoricul Michael Virdung de la Academia din Nürnberg a cumpărat în anul 1652, cu două mii de florini, volumul bilingv greco-latin intitulat ΛΟΓΓΟΥ ΣΟΦΙΣΤΟΥ ΠΟΙΜΕΝΙΚΩΝ, τὸν κατα Δάφνιν καὶ Χλόεν βιβλία τέτταρα. *idest Longi Sophistae pastoralium* (Hanoviae, 1605).

Veacul următor numărul colecționarilor de cărți din Europa crește, și, în mod firesc, și numărul cărților care, scoase din aceste biblioteci, circulă spre est, ajungând în final la Arad.

Un asemenea colecționar a fost profesorul, matematicianul și scriitorul Johann Georg Büsch, din a cărui bibliotecă provine un exemplar din *Opera* de L. Apulius Madaurensis (Basel, per Sebastianum Henricpetri, 1620).

Volumul *Fortuita* (Amsterdam, Janssonio-Waesbergios, 1687) de Jacobus Tollius¹⁴, prezintă ex librisul bibliotecii Perrot¹⁵, un exemplar din *Epicteti stoici philosophi Enchiridion* (Genevae, apud haeredes Eustathii Vignon, 1600) a făcut parte din biblioteca austriacului Alexander von Dorn¹⁶ (1838–1919), *Opera omnia* (Haidelbergae, 1609) de Petrus Lotichius Secundus¹⁷, i-a aparținut în 1703 lui Johann Gots, *Libanii sophistae, seu oratoris autiocheni, orationes quatuor...* (Genevae, Ex typographia Petri Chonet, 1631) provine din biblioteca pedagogului, clasicistului și bibliotecarului Johan Mathias Gesner, *Epistolae politicae et historicae* (Francofurti în officina Gulielmi Fitzeri librarii 1633) de Hubert Languet¹⁸ din biblioteca franciscanului Johann Georg Styrzel din Rothenburg, *Articuli universorum statuum et ordinum incltyi regni Hungariae* (Puttendorff, 1668) din

¹² Brzeg, Polonia.

¹³ Leyden, Olanda.

¹⁴ Colligat cu *Manoductio ad caelum chemicum*, Amsterdam, apud Ianssonio- Waesbergis, 1687.

¹⁵ „Ex Bibliotheca M.Perrot”.

¹⁶ Alexander von Dorn, Ritter von Marwalt (1838–1919).

¹⁷ Lotichius, Petrus, (1528–1560) sau Peter Lotich, poet neo-latin din sec. XVI.

¹⁸ Hubert Languet (1518–1581).

biblioteca contelui C.G. Heraeus¹⁹ sau *Illustrium poetarum flores* (Lugduni, apud Antonium Tardif, 1605) de Otavio Mirandola, care în 1620 se afla în proprietatea lui Georgius Lakyss.

Lucrarea *Opera quae extant Chronicon et adversaria* (Antverpiae, ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1640) de Luitprandi i-a aparținut lui Carl Freyherr v. Troko zu Freiburg.

Incunabula typographiae sive catalogus librorum scriptorumque (Amstelodami, apud Ioannem Wolters, 1688) a făcut parte din biblioteca autorului evanghelic de imnuri Benjamin Schmolek²⁰.

Volumul *Pausaniou Tes Hellados periegesis. Hoc est, Pausaniae graeciae descriptio accurata*²¹, (Hanoviae, 1613), figurează în biblioteca lui Karl Eberhard Herwarth von Bittenfeld²².

Epistolae Veterum Graecorum (s.l., in bibliopolio Commeliniano 1609) s-a aflat în anul 1769 în proprietate profesorului Lüder Kulenkamp²³ din Göttinger, *Orationes XXX* (Hanoviae, Daniel & David Aubrii & Schleichius, 1619) i-au aparținut profesorului, istoricului și bibliotecarului Frédéric Guillaume Roloff²⁴. Din biblioteca lui Joseph Iankovics din Buda provine, conform ex librisului manuscris, prima ediție din *Eudemiae Libri VIII* (Leyda, Elzevir, 1637).

În sfârșit, câteva cărți, precum *Gymnasmatum litteraturae graecae libri tres, orationum, epistolarum et poematum ex autoribus profanis et sacris*, (Lipsiae, Andreas Schneider, 1574), *De duellis controversia* (Paris, 1615) de Johhan Rualdus, *Compendium theatri orientalis* (Haidelbergae, 1662) de P. Achillis Gagliardi Societatis Jesu provin din biblioteca lui Samuel Bölöni de la Viena, atestată în anul 1795.

Față de aceste exemplare disparate, care au aparținut cândva unor colecții europene, cărțile din biblioteca baronului Francisc Vörös de Farad din Nitra, au ajuns la Arad la începutul secolului al XIX-lea, în bloc²⁵. Biblioteca a fost înființată, se pare, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar cărțile pe care le conținea au aparținut unor colecții mai vechi și câtorva biblioteci catolice desființate. Menționăm în acest sens volumul *Iuliani Imp. Opera* (Lipsae, Sumptibus Haeredum M.G. Weidmanni & Ioh. Ludov. Gleiditschii, 1696), care în 1735 se găsea în biblioteca Collegiului vienez Sanctus Franciscus, *F.A.D.V., Consultatio de principatu inter provincias Europae* (Tubingae, Brunn, 1655) de

¹⁹ Carl Gustav Heraeus, numismat suedez, scriitor și arheolog.

²⁰ Benjamin Schmolek (1672–1737).

²¹ Traducător din greacă este Romolo Quirino Amaseo.

²² Karl Eberhard Herwarth von Bittenfeld (4 September 1796–2 September 1884).

²³ Lüder Kulenkamp (1724–1794).

²⁴ Roloff, Friedrich Wilhelm (1717–1741).

²⁵ Cumpărate de Atzél István.

Tomas Lanus, care i-a aparținut la un moment dat lui Otto Friederich Hörner²⁶ sau *Historia jesuistica. De iesuitarum ordinis originiae* (Basel, 1627), care apărea, în anul 1762, în biblioteca unui oarecare Adam Farkas.

Ca toți colecționarii, Vörös și-a pus pe cărți fie ex libris-ul blazon fie un ex libris manuscris²⁷, lucru ce a permis identificarea lor în corpul bibliotecii Atzél, de care au fost cumpărate.

Pe baza acestor insemne, unele datate 1780, 1781, 1792, 1794, am reușit să identificăm, în fondul Bibliotecii Județene Arad, cu ocazia cercetărilor efectuate, în perioada 1979–1980, 22 de volume, care au aparținut bibliotecii din Nitra, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Aceste tipărituri din Biblioteca Vörös sunt: *Poetarum aeglogae* (Viennae, Vietor & Singrenius, 1514) de T Calpurnius Siculus et Aurelius Nemesianus Carthaginensis, *Omnia opera* (Basel, per Sebastianum Henricpetri, 1606) de Homer, *Q. Horatius Flaccus* (Antverpiae, apud Ioannem Moretum, 1608), *Polybion*²⁸ (Hanoviae, apud Claudium Marnium et haeredes Iohannis Aubrii, 1609), *Athenaei de ipnosophistarum libri quindecim* (Lugduni, apud Vidua Antonii de Harsy, 1612) *Poetae graeci veteres* (Colloniae Allobrogum²⁹, Typis Petri de la Roviere, 1614), *Archimedis opera* (Parisiis, apud Claudium Morellum, via Iacobea, 1615), *Rerum friscarum historia* (Lugduni Batavorum, apud Ludovicum Elzevirium, 1616) de Vhbone Émmio, *Aeneis* (Coloniae Agrippinae, Apud Ioannem Kinchium, 1617) de Vergilius, *Icones imperatorum romanorum* (Antverpiae, Ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1645), *Bellum germanicum* (Argentinae, Impensis Christophori ab Heyden, 1620) de Ludovicus ab Avila et Zunniga, *Tragoediae* (Amstelodami, Ex officina Janssonio-Waesbergiana, 1662) de Seneca, *Apologeticus eorum qui hollandine westfrisiae & vicinis Quibusdam nationibus ex legibus praefuerunt* (Parisii, 1665) de Hugo Grotius, *De vitis dogmatis et apophthegmatis* (Londini, impenstis Octaviani Pulleyn, Typis tho Ratelisee, 1664) de Diogene Laertius, *C. Velleius Paterculus cum selectis variorum notis Antonius Thysius* (Lugduni Batavorum & Roterdam, ex officina Hackiana, 1668)³⁰, *Comoediae accedit commentarius* (Amsterdam, ex tipographia Blaviana, 1684) de M. Accius Plautus, *Historia Alexandri Magni* (Amsterdam, Ex Officina Elzeviriana, 1673) de Q. Curtius Rufus, *Histoire des révolutions arrivées dans l'Europe en matière de religion*, I, (Paris, chez Claude Barbin, 1686) de Varillas, *Cynegeticon, cum poematio cognomine M. A. Olympii Nemesiani* (Londini, Impensis Car. Harper, 1699) de Gratius Faliscus.

²⁶ Otto Friedrich Hörner (1746–1781), teolog lutheran german.

²⁷ „Bibliotheca Francisci Vörös 1781” sau „Anno 1793 Vörös”.

²⁸ Polibius, *Historiarum libri Aeneas, Commentarius de toleranda obsidionae* (Hanoviae, apud Claudium Marnium et haeredes Iohannis Aubrii, 1609).

²⁹ Genève.

³⁰ După Vörös ediție rarisimă. În 1792, cartea se găsea în Librăria lui Michael Weigand din Pesta.

Biblioteci arădene

Cea mai veche bibliotecă din oraș a fost biblioteca nobilului sârb Sava Tekelija, care a însumat la începutul secolului al XIX-lea 10–11000 de volume. Ea a fost donată de proprietar Tekelianumului³¹ din Budapesta, de unde a ajuns, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Serbia.

A doua bibliotecă, contemporană cu prima, a fost biblioteca Csáky István³², din care soția acestuia, Júlia, a catalogat cartea franceză³³. Printre cărțile inventariate, care se găseau în Arad în anul 1764 s-au numărat *Histoire Des princes d' Orange de la maison de Nassau* (Amsterdam, chez Paul Marret, 1693) de Adrien Baillet / Neuville și *L'État de la France* (Paris, 1689)³⁴, care prezintă pe pagina de titlu ex librisul manuscris „C. Etienne Csáky”.

Biblioteca Csáky a fost considerată „o bibliotecă maghiară nobiliară tipică pentru secolul al XVIII-lea”³⁵.

La aceste biblioteci „timpurii” se vor adăuga, de pe la începutul secolului al XIX-lea, câteva aparținând unor persoane prestigioase pentru Arad precum cea a lui Fábian Gábor³⁶, Carol Brünnek³⁷, Atzél Péter, Orczy Lőrincz II-Vásárhely János și Mocioni³⁸, ale căror volume au fost identificate, peste ani, tot pe baza ex librisurilor.

Biblioteca Fábian Gábor

Din biblioteca lui Fábian Gábor am identificat 9 cărți: *Barbaricae philosophiae antiquitatum libri duo*³⁹ (Lugduni Batavorum, 1600) de Otton Heurnus, *Satyrarum Libri V* (Hanoviae, 1619) de Iuvenal⁴⁰, *Venatio novantique* (Ex officina Elzeviriana, 1643) de Ulitius Ianius, 2 exemplare din *Satyricon* (Paris, 1677) de Petronius, *Trogus Iustinus cum notis selectissimis variorum*, (Jenae, literis Johannis Nis, 1668), *Lexicon graeco-latinum et latino-graecum* (Tiguri, Davidis Gessneri, 1683) de Joh. Casparus Suicerus, *Elementa philosophica de cive* (Amsterdam, 1696) de Thomas Hobbes, *Lexicon universale historiam sacrum et profanum* (Lugduni Batavorum, 1698) de Johann Jacobus Hofmann.

³¹ Internatul pentru studenții sârbi, construit de Sava Tekelija în 1838, la Pesta.

³² Csáky István, n. 1741, la Szepes.

³³ Catalogul se găsește la Biblioteca Județeană Arad.

³⁴ Un anuar a cărui imprimare începe în 1619.

³⁵ Eckhardt Sándor, *Az Aradi Közművelődési Palota francia könyvei*, Arad, 1917, p. 5.

³⁶ Istoricul, poetul și traducătorul Fabian Gábor (1795–1877) este autorul primei monografii a comitatului Arad, apărută la Buda, în 1835. O vreme a locuit la Șiria, la domeniul familiei Bohus, a cărui avocat a fost.

³⁷ Înnoțit în anul 1823 cu titlul de Cermei, Carol Brüneck a deținut funcția de încasator regal.

³⁸ De la Căpâlnaș și Bulci.

³⁹ Colligat cu *Opera omnia* (Antverpia, 1610) de L. Apuleius.

⁴⁰ Cartea i-a fost dăruită în anul 1863 de Zádor György din Pesta.

O parte din exemplare provin din biblioteca lui Sztrokay Antal, membru al Academiei Maghiare de Științe din Budapesta.

Biblioteca Carol Brünnek

Exemplarele de carte veche din biblioteca lui Carol Brünnek⁴¹ identificate sunt două: *Bucolica* (s.l., s.a.) de Vergilius și *Historiarum* (Lugduni Batavorum, Ex officina Elzeviriana, 1633) de Curtius Rufus.

Biblioteca Atzél István

Biblioteca Csáky István a fost achiziționată după 1807, integral, de Atzél István, pentru castelul familiei din Șicula⁴².

Nu știm câte volume a însumat, la acea vreme, biblioteca de la Șicula, însă știm că Atzél István a cumpărat și câteva sute de volume în limba latină din biblioteca baronului Vörös Ferenc de Farad din Nitra.

Biblioteca Atzél Péter

Biblioteca lui Atzél István a fost moștenită de nepotul său, Atzél Péter, care a mutat-o la Arad⁴³.

Dintre cărțile pe care este semnat exclusiv Atzél Péter⁴⁴ menționăm *De republica Libri III* (Francofurti, 1608) de Nocolo Machiavelli, *Antiquae autores septen graece et latine* (Amstelodami, Apud Ludovicum Elzevirium, 1652) și *Tabeles de sinus, tangentes et sécantes*, (Lyon, J. Thioly, 1670) de A. Vlaquo.

Referindu-se la biblioteca nobiliară Atzél, Eckhardt Sándor insinuează, în anul 1917, că de fapt „familia Atzél avea nevoie de bibliotecă, nu de cărți pe care să le citească”⁴⁵.

Biblioteca Orczy Lőrinc II

Biblioteca Orczy a fost înființată de Orczy Lőrinc I (1718–1789), militar de carieră, despre care se știe că a reușit să achiziționeze 9 incunabule, 167 de cărți din secolele XVI–XVII, 7000 de volume de carte modernă și 97 de manuscrise⁴⁶. O parte din volume au fost păstrate la Tárnaös⁴⁷ iar cealaltă la Gyöngyös. În lipsa moștenitorilor direcți, care au decedat prematur, colecția de carte a fost moștenită de nepotul Orczy Lőrinc II (1784–1861), devenit în anul 1830 comite

⁴¹ Înnobilat în anul 1823 cu titlul de Cermei, Carol Brünnek a deținut funcția de încasator regal.

⁴² Eckhardt Sándor, *op. cit.*, p. 5.

⁴³ Cu studii la Paris, Atzél Péter a fost prefect și primar al Aradului.

⁴⁴ „Börös Ienö Atzel Peter Könyvtar Pecsetje”.

⁴⁵ Eckhardt Sándor, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁷ Locul în care s-a născut în 1718, Orczy Lőrinc I.

suprem al Aradului, în vremea căruia a însumat 4781 de titluri (9125 de volume) și 131 de hărți⁴⁸.

După moda vremii, biblioteca a conținut și lucrări, menite să impresioneze musafirii. Menționăm în acest sens *Enciclopedia franceză*, o carte interzisă în Franța, condamnată de rege la arderea pe rug, despre care colecționarul Orczy, francez la origine⁴⁹ a fost informat. El a reușit să își procure ediția de la Livorno din anul 1770⁵⁰, ce cuprindea 33 de volume.

După moartea lui Orczy Lőrinc II, biblioteca a fost vândută la licitație. Oficialitățile arădene au achiziționat, pentru gimnaziul regal, 7078 volume.

Pe unele volume, cum este *Synoptica resolutio quaestionum ducentarum* (Gubinae⁵¹, 1671) apare semnat Orczyi István, străbunicul lui Orczy Lőrinc II.

Biblioteca familiei Vásárhelyi

Biblioteca familiei Vásárhelyi a fost înființată de Vásárhelyi János⁵². În anul 1818, Vásárhelyi János se semnează pe volumul *Iustini Historiarum philippicarum* (Amsterdami, 1694). La fel, îi găsim numele în 1838 pe *Historiarum ab urbe condita*, Tomus Tertius (Amstelodami, Daniel Elzevir, 1664) de Titus Livius.

Vásárhelyi János jr., care o moștenește, a făcut noi achiziții și a completat-o cu o importantă colecție de foi volante⁵³, pe care le primea în diferite ocazii. Între acestea se numără și primele tipărituri apărute la Arad în tipografia lui Micheck Anton⁵⁴.

Referindu-se la această bibliotecă, istoricul local Lakatos Ottó afirma că ea cuprinde „tot ce era de așteptat de la colecția particulară a unui cititor pasionat de literatură din prima jumătate a secolului al XIX-lea”⁵⁵.

⁴⁸ Manuscrisul se găsește în biblioteca Arhivelor Statului Arad, Colecția manuscrise, cota 121. Vezi Elena Rodica Colta, „Un document bibliografic de la începutul secolului al XIX-lea: Catalogul bibliotecii Orczy”, în *Biblioteca și Cercetarea*, VIII, Cluj-Napoca, 1983, pp. 252–266.

⁴⁹ Numele său vine de la Orssi.

⁵⁰ Vezi Albert Flocon, *Universul cărților*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 400.

⁵¹ Gubbio (Italia).

⁵² Familia Vásárhelyi (Kezdivásárhelyi) a fost înnobilitată în anul 1754, prin Jonathan Vásárhelyi, avocatul familiei Grassalcovics. Vásárhelyi János s-a născut în anul 1800 la Ineu. Din anul 1832 îndeplinește funcția de Vicecomite în Comitatul Csanád. Moare la Lökösháza în 1843. Vezi: Lakatos Ottó, *Arad Története*, III, Arad, 1881, pp. 90–91.

⁵³ Elena Rodica Colta, „Câteva tipărituri ocazionale timișorene identificate în fosta colecție bibliofilă János Vásárhelyi din Arad”, în *Analele Banatului*, V, Timișoara, 1997, pp. 415–427.

⁵⁴ Idem, „Începuturile activității tipografice în orașul Arad”, în *Aradul Cultural*. Periodic al Inspectoratului pentru cultură al județului Arad, Arad, iunie 1998, pp. 82–88.

⁵⁵ Lakatos Ottó, *op. cit.*, p. 116.

Din acest fond privat, la biblioteca gimnaziului regal ajung în jur de 3000 de volume⁵⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, majoritatea exemplarelor din aceste colecții private, alături de multe alte cărți a căror proprietari anteriori nu-i cunoaștem, au fost donate sau vândute Bibliotecii Asociației Culturale Kölcsey, prima bibliotecă publică din oraș.

Excepție au făcut cărțile din bibliotecile Orczy Lőrincz II și Vásárhely János, care au intrat după 1873, prin vânzare (Orczy) și donație (Vásárhely), în proprietatea Gimnaziului Regal Superior din Arad⁵⁷.

Cât privește bibliotecile Mocsony din cele două castele, aceasta au fost dezmembrate la naționalizare, parte din cărți ajungând la Complexul Muzeal Arad, parte la Arhivele Statului Arad și o a treia parte la Biblioteca Națională a României⁵⁸.

Concluzii

Fiind vorba despre cărți tipărite cu 200–300 de ani înainte, până să ajungă în bibliotecile arădene ele au circulat de la un proprietar la altul, toți pasionați de tipărițile imprimate pe hârtie cu filigran. Conform însemnărilor, unele exemplare au fost vândute de mai multe ori sau donate succesiv. Vorbim prin urmare despre biblioteci în biblioteci.

Bibliografie

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Colta, Elena Rodica, „Un document bibliografic de la începutul secolului al XIX-lea: Catalogul bibliotecii Orczy”, în *Biblioteca și Cercetarea*, VIII, Cluj-Napoca, 1983.

Colta, Elena Rodica, „Biblioteca familiei Mocioni din Castelele de la Căpâlnaș și Bulci”, în *Ziridava*, XVIII, Arad, 1993.

Colta, Elena Rodica, „Câteva tipăriți ocazionale timișorene identificate în fosta colecție bibliofilă János Vásárhelyi din Arad”, în *Analele Banatului*, V, Timișoara, 1997.

Colta, Elena Rodica, „Începuturile activității tipografice în orașul Arad”, în *Aradul Cultural*. Periodic al Inspectoratului pentru cultură al județului Arad, Arad, iunie 1998.

Eckhardt, Sándor, *Az Aradi Közművelődési Palota francia könyvei*, Arad, 1917.

⁵⁶ ***, *Momente din istoria lecturii publice*, p. 10.

⁵⁷ Azi Colegiul Național „Moise Nicoară” din Arad.

⁵⁸ Vezi Elena Rodica Colta, *Biblioteca familiei Mocioni din Castelele de la Căpâlnaș și Bulci*, în *Ziridava*, XVIII, Arad, 1993, pp. 365–384.

Fărcaș Puiu, Sidonia *Index locorum*, Cluj-Napoca, 1984.

Flocon, Albert, *Universul cărților*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Lakatos Ottó, *Arad Története*, III, Arad, 1881.

***, *Momente din istoria lecturii publice în municipiul și județul Arad*, Editura Pudique, Arad, 2006.

Puiu Fărcaș, Sidonia, *Index locorum*, Cluj-Napoca, 1984.